

- Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. – 740 с.
48. Павлов В.В. Старовижівщина – поліський край: історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 192 с.
49. Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть: питання дослідження, збереження та реставрації. // Матеріали VI міжнародної конференції волинського іконопису 1-3.12.1999. – Луцьк, – 1999.
50. Панишко С. Ратенське князівство. Київська старовина № 5 (341) 2001 Науковий історико-філологічний журнал.
51. Поліщук Євгенія. Історії від Кліма Зінюка. // Сільські новини. – 2008. – 12 лютого - №13. – С. – 3.
52. Пришляк Володимир. Любомльське староство XVI-XVIII ст. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Науковий збірник. – Випуск 25 – Луцьк. – 2007. – 358 с.
53. Пуцик Л. Спасибі за працю і науку. Сільські новини – 18.09.1976.
54. Річний звіт колгоспу ім. Сталіна с. Кримне Заболоттівського району Волинської області за 1949 р. // ДАВО. Р. – 3432, Оп. 1, Сп. 1, Л. 1-11.
55. Романюк Ф. Пам'ять предків. Художньо – документальна повість. – Луцьк: Надстир'я, – 2008 – 216 с.
56. Садовник Тамара. Старовижівщина в археологічних дослідженнях (історіографічний аспект) – Сереховичі та Старовижівщина в історії України, Волині та Полісся: Науковий збірник. – Луцьк. – 2006. Випуск 21 – С. – 111-112.
57. Селянський рух на Україні 1826-1849 рр.: Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка – 1985. – 504 с.
58. Сидорук Тетяна. Ратенський замок XVI-XVII ст. Замосьцько-Волинські музейні зошити. 2004 т. II – 313 с.
59. Скочеляс Ігор. Собори єпархії Холмської XVII віку. Програма релігійна слов'янознавства у Речі Посполитій. Дослідження і матеріали до історії східного християнства у Речі Посполитій. т.4. – Люблін – 2008.
60. Списки міст, райцентрів, залізничних станцій і населених пунктів з відзначенням дати окупації німецько-фашистськими загарбниками, нанесеними збитками і дати визволення Червоною Армією // ДАВО. Р. – 66, оп. 4, сп. 13, л. 26.
61. Теодорович М.І. Волинь в описі міст, містечок і селищ в церковно-історичному, географічному, етнографічному, археологічному і в ін. відношеннях. Історико – статистичний опис церков і приходів Волинської єпархії. Т.5. Ковельський повіт. – Луцьк, – 2008р., – 580с. (передрук із видання Типографії Почаєво-Успенської лаври. – Почаїв, 1903р.).
62. Тучемський Михайло. По глухих закутках Волинського Полісся. Проповіді. Дорожні нотатки / Книга перевидана з видання Волинського єпархіального місійного комітету (Кременецьке видавництво „Церква і нарід” – 1938 р.). – Луцьк: Надстир'я, 2007. – 162 с.
63. Фециук Наталія. Золото істини. // Сільські новини – 2002. – 30 липня - №55. – С. – 2.
64. Храми Волині: фотозбірник / Упорядник Л. Бабич. – Луцьк: Вісник і К, 2004. – 130 с.
65. Цинкаловський Олександр. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Вінніпег, Канада, 1984. – Т. 1. – 575 с.
66. Чарнецький Володимир. „Мережа поселень землі Холмської від пол. XIV до пол. XV ст.” (в кн. „Matrikularum Regni Poloniae summaria, cz. I-V, ed. T. Wierzbowski, Varsoviae, 1905-1919”, – ст. 62):
67. Шафета П.Г. Строку давності не існує: Художньо-документальна повість. – Київ. – Молодь. – 1984р. – 176 с.
68. Шулъгач М. Ойконімія Волині. Етимологічний словник-довідник. – Київ, 2001. – 189с.
69. Янчар Федір. З історії села Кримне. // Сільські новини. – 1971. – 6 травня - №55. – С. – 4.
70. www.history.tver.ru/book/book.php?r=28&l=205&ch=1

СПОГАДИ ОДНОСЕЛЬЧАН

71. Бондар Денис Васильович (1928 р.н.)
 72. Віценець Григорій Гурович (1920 р.н.)
 73. Гайда Микола Севастьянович (1931 р.н.)
 74. Горцарук Адам Лікандрович (1933 р. н.);
 75. Зінчук Павло Іванович (1929 р. н.);
 76. Зінюк Клим Никонович (1929 р.н.)
 77. Лиманюк Віра Єлізарівна (1931 р.н.).
 78. Махун Павло Григорович (1928 р.н.)
 79. Тарасюк Сергій Дементійович (1927 р.н.)
 80. Хомич Семен Маркович (1920 р.н.)
 81. Хомич Яким Савович (1922 р.н.)
 82. Гетюк Феодосія Панасівна (1924 р.н.)

Юлія БАНДУРА (с.Кримне)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ СЕЛЯН РАТЕНСЬКОГО СТАРОСТВА НА ПРИКЛАДІ ЖИТЕЛІВ с.КРИМНЕ (XVI – XVIIIст.)

Вивчення проблем соціально-економічної історії досліджуваного нами регіону Волинського Полісся має давнє коріння. В середньовічній історії Волинського Полісся Ратенське староство було помітним явищем. На відміну від цілого ряду дрібних князівств пізньосередньовічного періоду, що швидко сходили з політичної карти, воно справило значний вплив на подальшу долю регіону, насамперед на його адміністративно-територіальний устрій.

Ми розпочали своє історичне дослідження із картографічного встановлення місцезнаходження і меж Ратенського староства і точно встановили, що Ратенське староство розміщувалося у Холмському повіті Холмської землі Руського воеводства Речі Посполитої на Західному Поліссі і межувало з Любомльським та Холмським староствами Холмської землі Руського воеводства та Ковельським староством сусіднього Володимирського повіту Волинського воеводства [21, 90]; [дод. 2-5].

Підтвердження цьому знаходиться у тексті угоди між Казимиром Великим і волинським сюзереном Любартом Гедиміновичем. За угодою 1366 р. до Корони Польської відходить на 400 років західна частина Володимирського князівства – Любомльщина і Ратенщина, а, отже, в тому числі і село Кремно (нині село Кримне Старовижівського району).

Саме такий висновок можна зробити на основі досліджень О. Бірюліної [26, 143-145]. Тобто, неофіційна згадка про наше село може датуватися 1366 р.

Текст цієї угоди містить опис кордону між їхніми володіннями, який простягався на 100 км і, очевидно, вже тоді розпочався фактичний процес входження території басейну верхньої Прип'яті до складу Холмської землі.

В 1377 р. Ратне, Любомль і навколишні землі вздовж верхньої течії р. Прип'ять офіційно були приєднані до Холмської землі у складі Польського королівства [22, 76]. Отже, цей рік можна вважати роком утворення Ратенського староства. Входження цієї території до складу Польщі спричинило викривлення польсько – литовського кордону, відоме в науці під назвою Ратенського або Поліського клину („любомльсько – ратенського клину“) коронних земель, що глибоко, на 120 км, врізались у землі Великого князівства Литовського [19, 140-142]; [дод. 2; 3].

Про це вказує і М. Грушевський: „Ратенське староство складалося з двох волостей – Ратенської і Ветельської і тягнулося довгим поясом понад верхньою Прип'яттю (на 100 км.), врізуючись клином в територію Великого князівства Литовського між Ковельським староством і Берестейською землею. Воно належало до Холмської землі Польської корони. Це було глухе Полісся“ [6, 1]; [дод. 4; 5].

Картографування 14 населених пунктів, що окрім Ратена знаходились на цій території, дозволяє встановити її площу в 1,2 тис. км². [19, 141-144].

Особливістю в історії Ратенського староства є те, що до складу його території входили як польські міста (Ратен і інші), так і литовські (Кобрин, Ветли).

Однією із малодосліджених сторінок з даного питання в історії українських земель литовсько-польської доби залишається економічна, політична та культурна роль державних маєтків – староств або королівщин.

У польсько-литовській Речі Посполитій XVI - XVII ст. староства поділялися на гродові та негродові. Гродові надавалися у держання головам адміністративно-судової влади повіту – старостам, як винагорода за виконання ними службових обов'язків. Негродові, у свою чергу, надавалися у держання заслуженим особам, як винагорода за їх заслуги, або просто ж здавалися в оренду. Староства обох категорій надавалися в управління заслуженим особам самим королем і тому, власне, називалися королівщинами [21, 90].

Із середини XV ст. колишня Любомльська волость отримує статус повіту, а від початку XVI ст. на любомльських землях створюють одноіменне староство: Любомльське негродове староство Холмської землі Руського воеводства Корони Польської.

Ратенщина ж належала до королівської, тобто державної власності. Слід особливо відзначити, що на момент опису в 1501 р. староство, окрім власне Ратенської території (мовою документа), включало і Ветлівську, яка тоді була адміністративно приєднана до нього. Ця обставина спеціально відзначена в описі, що полегшує реконструкцію територіальної структури власне Ратенської округи.

Королівщини Польщі піддавалися регулярним господарським обстеженням, в ході яких створювалися різні документи, які можуть бути використані для вивчення цілого ряду аспектів. Це, наприклад, описи Ратенського староства початку – середини XVI ст.: реєстри 1500, 1501, 1502, 1504 рр.; інвентарі 1512, 1556, 1592 рр.; люстрації 1565, 1570, 1628, 1661 рр. [2, 8]; [дод. 7; 8; 9; 10].

В цих документах згадуються такі села (в дужках зазначена кількість дворич): Заставне (14), Датинь (4), Синово (4), Замшани (9), Дубечно (9), Веленче (13), Кортеліси (27), Кремно (11), Тур (40), Залісся Нове (10), Залісся Старе (4), Жиричі (11), Глухи (10), Самаровичі (35).

Всього у сільськогосподарській окрузі Ратена було 202 дворища. На Ветлівській „території“ згадано всього 4 села, причому всі вони мали відносно велику кількість дворич: Щедрогоща (47), Ветли (22), Радослов (22), Повіття (26) – всього 128 дворич [19, 144].

Так, згідно люстрації 1564 р. до складу Любомльського староства входило до 23-25 сіл і серед них с. „Кремно“ і сусіднє з нами село „Любохині“. Така ж інформація зафіксована і в документах 1570 р. А вже у 1599 р. в наданні земель польського короля Сигізмунда III „урожаюному“ Мартинові Красицькому, синові перемиського каштеляна Станіслава Красицького, разом з селами, що тоді належали до Любомльського замку фігурує, окрім Кремна і Любохині, ще одне, сусіднє з нами, село „Раєвичі“ (Яревище) [21, 92].

Аналізуючи ці описи, ми також виявили, що село Кремно в XVI ст. було розділено границею – одна половина відносилася до Ратенського староства, а друга – до Любомльського староства, що рідко трапляється в історії населених пунктів [21, 90].

Таким чином, ми точно картографували місцезнаходження нашого населеного пункту в межах Ратенського староства в XVI-XVII ст.

На думку історика України періоду середньовіччя, доктора наук Костя Гуслистого (1902-1973 рр.), за формою і ступенем залежності селянство в Україні в основному поділялось на такі групи:

1. – вільних селян, що мали право необумовленого відходу після виконання ними своїх зобов'язань перед феодалом;

2. – селян залежних – „данників“. Данники – це селяни, що платили натурою певну дань з свого господарства:

данину медом (данина медова), хутрами (бобровими, куничними та ін.), хлібом та іншими продуктами, а також грішми. До даників належали: бобровники, бортники, псарі, ловці, сокольники, свинухи, конюхи, плотники, рудники, риболови, дегтярі, млинарі й т.д.

3. – кріпосних селян – („люде тяглі або работні“). „Тяглі“ – це такі, що сиділи на панській землі й платили „оброк“ та виконували різні господарські роботи. „Тяглі“ („тяглови“, „робітні“) селяни належали до групи кріпосних селян, позбавлених права виходу. Головним чином вони відбували свої повинності переважно в формі панщини, яка спочатку становила 2-3 дні на рік, а вже в першій половині XVII ст. вона доходила до 14 днів на рік з лана або з волоки.

4. – Слуги. Частина заможних селян, як відомо, князь вербував на військову службу, яку вони відбували на власні кошти. При переводі цих селян на військову службу вони звільнялись від різних селянських повинностей.

Називались ці селяни слугами і розрізнялись за родом військової служби (слуги панцерні, замкові, путні, ординські) [8, 61], [12, 123-124].

Взагалі ж, селяни усіх чотирьох категорій часто були перемішані між собою і крім цих основних груп існували і групи проміжні.

Ми дослідили, що в Ратенському старостві, виходячи з описів, ревізій, реєстрів і люстрацій, селяни щодо свого майнового стану поділялися на такі категорії: кметі, городники (загородники), підсусідки, халупники (коморники) і службові селяни.

Кметі – відносно вільні власники дворич, основна категорія сільського населення у Ратенському старостві. Володіли землею, будівлями, худобою, реманентом. Історик Герасименко стверджував, що „кметь у своїй заможності стояв на такому рівні, що після розрахунку з власником землі, з паном, він безтурботно міг дбати за нагромадження“ [5, 113].

Городники чи загородники – мали двори і невеличкі ділянки землі – „загороди“, „городи“. Вони не платили чиншу і відбували тільки пішу панщину. В „Уставі на волоки“ сказано, що городникам відводиться по 3 морги землі.

Підсусідки – не мали своїх ні дворів, ні землі, ні хат, а жили в приміщеннях чужих дворів заможних селян, хто давав їм притулок, виконуючи за це певні повинності і одночасно відбуваючи панщину в фільварку. Жили з зажини чи обмолоту, займалися ремеслом.

Халупники і коморники – своїм становищем наближались до підсусідків. Халупники (які мали лише халупи) – не мали огорodів, заробляли на промислах і відбували панщину в фільварках. До мало забезпечених землею категорій сільського населення відносилися також коморники, але в селах староства їх було небагато, „тільки в Райовищі та Куснищі“. Вони існували, головним чином, з батрацького заробітку в заможних селян.

Бояри – найбагатші службові селяни. Їх була незначна кількість. Бояри перебували на службі у державних чи приватних володіннях і ділилися на дві категорії: бояри-земляни і бояри-неземляни. „Бояри-земляни“ за Литовським статутом належали до людей вільних. [5, 113].

Процесу розшарування селянства Волині і Полісся перешкоджали часті руйнівні напади татар. На поруйнованій татарами території феодал змушений був давати селянам певні роки волі і звільняв їх від податків, інакше нові господарства не могли б зміцнитися до такого ступеня, щоб відбувати феодалські повинності. Але строки свобод тут були коротші, ніж на Поділлі, Брацлавщині і Придніпров'ї.

У „Реєстрі“ записано: „Село Кремно – з цього села не береться нічого, тому що його спалили татари у той час, коли й Бересте знищили, усіх людей з нього забрали“ [11, 411]. „Обрахувати податок в Кремні з дворища не можна, бо число дворич не вказане; можливо і те, що тут був опуст в данях, бо се село спалили були Татари“ [7, 125-126].

Отже, проаналізувавши всі доступні нам джерела, ми робимо висновок, що найчисельнішу групу селян у Ратенському старостві в цей історичний період (XVI – XVII ст.) становили селяни залежні. Іншу більшу щодо численності групу склали селяни кріпосні і, нарешті, найменшу – вільні і службові селяни.

Про феодалські повинності селян Полісся немає спеціальних досліджень як і не має спеціальних досліджень питання селянської диференціації. Більш глибоке це питання проаналізував М.С. Грушевський у „Описах Ратенського староства з 1500-1512 рр.“ (Записки НТШ. – 1898 – кн. VI. т. XXIV). Останніми роками це питання попадало в поле зору Денисюка В.Т. і Денисюка І.О. – „Ратнівська земля: історико-краєзнавчий нарис“ і місцевих дослідників: Атаманенка В., Панишка С., Пришляка В., Сидорук Т.

Найбільше письмової інформації про податки, які сплачували кримненчани в XVI ст. знаходиться у „Реєстрі“ прибутків і данин з усіх дїбр та з обох Ратенських волостей, зібраних паном Якобом Секлюцьким, їхнім старостою, у 1500 році“, а також у „Люстрації Ратенського староства 1565 року“. Тут маємо не тільки згадку про село, а й відомості про спосіб життя його мешканців.

Проаналізувавши їхні дослідження, ми виділили такі основні види повинностей селян Ратенського староства: – натуральні повинності; – грошові податки; – панщина 2-5 днів на тиждень, а подекуди щоденно після полудня, або „коли накажуть“ [5, 142].

Усі селяни були зобов'язані різними повинностями, по-перше, перед державою і, по-друге, перед своїм феодалом. На відміну від державних повинностей, повинності перед феодалом для різних категорій залежних селян були не однакові не тільки в сусідніх один біля одного селах, а й в межах дворич одного населеного пункту.

Головним державним постійним щорічним грошовим податком селян у Литовській державі була „серебщина”, що в Україні називалась „подимщиною” (Київщина), „воловщиною” (Волинь) і „поголовщиною” (Чернігівщина) [8, 60].

Поруч з „воловщиною”, селяни Ратенського староства виконували такі державні повинності: будували й ремонтували замки, мости і дороги; несли сторожу в замку і в полі; давали підводи для потреб державних чиновників і косили сіно.

Феодалне господарство на Поліссі в XVI—XVII ст. базувалося на експлуатації головним чином общинного селянства, сільської общини. Община ця являла собою територіально-економічний союз – „дворище” (або „земля”, тобто індивідуальних родин-господарств.

Згідно Люстрації Ратенського староства 1565 р., поліське село тих часів являло собою систему дворич-хуторів.

Дворище („ага” – М.Грушевський) – це своєрідна система господарювання і адміністративна одиниця. Дворище – це невеликий родинний хутір, що складався з кількох хат. На чолі дворича стояла найповажніша особа – батько або мати родини. Дорослі сини чи дочки з приймаками мешкали у своїх хатах. Усі разом виконували основні найтяжчі роботи, як, наприклад, заготівля сіна. Разом з тим, кожна сім'я жила своїм індивідуальним життям. Коли двориче досягало 6-8 господарств, воно ділилося. Син, який ішов від батька „на свій хліб”, покидав двориче і засновував своє. Оподаткування окремого дворича було індивідуальним. Воно залежало від традицій. Кожне, – за Грушевським, – мало свою історію оподаткування. Ступінь заможності дворича теж впливав на об'єм данини натурою і податків грошми. Збіднілим дворичам їх зменшували. Характер данин та оплат дворича залежав і від родоводу, який міг сягати ще в часи X ст., від економічної структури того ладу, що його регулювала „Руська правда”. М.Грушевський стверджує, що „села всі сиділи, по тодішній термінології, „на руських правах”. Податки не нормувалися якимись однаковими нормами і різнилися для поодиноких господарів. Податки були дуже різноманітні і численні, мінялися для окремих сіл. Платили натурою і грошима. Від дворича в XVI ст. давали ще податки, як в часи Київської Русі: білкою („по белой веверице оть дыма”), куницею. „Лиси” також служили даниною, як і мед („мід липцевий”, а потім „мід осінній”) [7, 123-124].

Основою дворича була велика родина, домово община. Проте в склад дворича, крім родичів, входили також селяни, прийняті зі сторони або як рівноправні члени – „потужники”, „поплічники”, або як залежні люди – „половинники”, „дольники”, „підсусідки” [8, 63].

„Зустрічається і таке: господар входить спілником у склад одного дворича, а з іншими спілниками тримає друге двориче і з нього осібно платить” [6, 4]. Називались дворича найчастіше за ім'ям їх засновників – Олексичі, Іванковичі та ін.

Дворище мало певну ділянку землі, в яку входили поля, сіножаті, ліси і води. Розміри дворич становили від 1-2 до 9 волок орної землі, залежно від розмірів придатних земель у даній місцевості, якості ґрунту, розвитку промислів і, насамперед, числа працездатних членів. Останнє вирішально впливало на розміри земельних ділянок дворич, бо через примітивну в ті часи техніку, землеробство, що було нерідко підсічним або переліжним, було надзвичайно трудомістке. Ось чому земельні ділянки дворич склалися з 20 – 50 клаптів, розкиданих у різних місцях.

Кожний „дим” або двір усередині дворича мав право на частину належної йому землі. Ділянки землі, виділені димам чи дворам, називались „слідами” або „дільницями” [8, 63]. При цьому разом з орними землями розділялись і угіддя. В цей період дворича володіли і користувались спільно головним чином угіддями, в той час як ділянки орної землі рано почали переходити в індивідуальне, хоч часто і обмежене дворичем, володіння димів.

Різнманітні повинності селяни в усіх випадках відбували спільно, дворичем, що виступало відносно феодала як сукупна податкова одиниця. Навіть подимщину в XV – XVI століттях накладали на двориче, яке вже розподіляло її між димами. Крім того, вона виконувала спільно ряд повинностей, які накладались на сільську общину в цілому, а також збирала на користь феодала деякі, а іноді й усі селянські податки, розкладаючи їх між дворичами [6],[7], [16, 135], [11, 43].

Виходячи з Люстрації, за кількістю дворичів села можна поділити на три групи: малі села – (3), що мали по 4 дворича, середні – (8), що мали по 9 – 14 дворичів і великі – (3) – по 27 – 40 дворичів. Отже, переважна більшість – 8 сіл (близько 60%), мала по 9–14 дворичів. Це є середня величина села періоду існування Ратенського князівства. Село Кримне належало до групи середніх сіл.

Інформацію про співвідношення кількості дворичів і сімей, що на них проживала, дає опис староства 1500 р. з доповненнями за наступні роки.

Аналіз цих документів свідчить, що в половині сіл кількість дворичів і сімей співпадала, а в другій половині – сімей було приблизно на 50% більше. Отже, в середньому кількість сімей переважала кількість дворичів на чверть. На власне Ратенській території староства було 202 дворича, де проживало близько 250 сімей. За умов середньої величини сім'ї в 6 чоловік це дає 1,5 тис. сільських жителів [19, 145].

Судячи з описів і люстрацій Ратенського староства, на селі зберігалися архаїчні форми збирання данини – „полюддя”, що широко практикувалось тут аж до середини XVI ст. Серед форм данини зустрічаються навіть білки, соколи, що вказує ще на ранньофеодальні традиції.

„Люстрація” 1556 р. пояснює, що „полюдде з давніх часів дають на поклін підстарості в певних часах, як він приїздить до них на грунт”. Полюддя платили то медом, то грішми. Дворище платило 2-3 липечни меду [11, 43].

Перелік натуральних платежів дозволяє відтворити господарський комплекс староства. Його основою було землеробство (виросували жито та ячмінь, менше – гречку) та тваринництво (велика рогата худоба, свині). Поряд з цим предметами плати виступають і інші натуральні продукти, насамперед, мед і збіжжя.

В умовах Полісся велику роль відіграло мисливство та рибальство. Ще одним джерелом прибутків староства було заняття бортництвом. Власне бортників люстрація практично не виділяє, але серед повинностей сільського населення фігурує у більшості сіл медова данина. Вона приносила, наприклад, 57 злотих 18 грошів з с. Кримне і 97 злотих 6 грошів з сусіднього с. Любохини [1, 79].

Зважаючи на наявність на території староства значної кількості озер, останнє було постійним фактором економічного та соціального розвитку регіону. Люстрація Любомльського староства 1564 р. перераховує ці озера: „Пісочне, Кремно, Мошно, Довге”. Але прибутковість озер була незначною і становила лише 300 злотих на рік. Для порівняння можна зазначити, що прибуток від ставу в Райовищах дорівнював 53 злотим 10 грошам. Очевидно, вилловлювана в озерах риба йшла, переважно, на споживання адміністрації староства та фільварків, і, можливо, також для населення [1, 78].

Основною формою торгівлі був внутрішній обмін, на що вказує низька дохідність Ратенської митниці (26 гривень у 1500 р.). Свідчень про проведення в Любомлі і Ратне ярмарку, який був обов’язковим атрибутом міст, люстрація не подає, але вказує на ярмарок в с. Райовище. Половина торгового, яке вибирали при цьому, відносилася до прибутків Ратенського староства [1, 77].

Фактично, в кінці XV – на поч. XVI ст. жителі с. Кремно жили так, як і в X столітті: вони платили так зване „полюддя” відрами меду, шкірками білок; давали „бобровниче” – податок від використання боліт; „дерли” у лісах нивки, з яких збирали збіжжя, розводили худобу, полювали звіра, ловили рибу. Сплачували „болкуновщину” – дань від худоби (від вола) по три гроші і „подимщину” – одиниця оподаткування подвір’я, що мало певний земельний наділ [7, 123-126].

Описи Ратенського староства 1512 р. свідчать, що селянські дворища чи цілі громади здавали також до замку овес зерном, мірою якого служила так звана „колода” – 4 торці. По-різному, дуже нерівномірно поміж окремими селами та дворищами розподілялася ця данина – від 20-ти кілограмів на одне господарство до півтора, а то й до двох з половиною центнерів. Окремі села давали невелику данину: жита на посів – по 7 кілограмів на одне господарство. Продукція зерна в другій половині XVI ст. значно зростає в порівнянні з його початком. Показником збору зернових і споживання хліба у певній мірі можуть бути дані, що стосуються млинарства. До речі, усі млини тоді були водяними. У 1512 році на Ратнівщині на 18 сіл було 8 млинів. Однак, дохід вони приносили такий незначний, що його навіть не обліковували. У 1565 році вже працює 11 млинів. Так „у Кремні на ратенській частині є млин, тільки з весни меле; а коли рік сухий, мало пожитку дає. Хоча люди з цього ж села орендують його по золотих шість” [11, 441].

П’ятсот років тому у селі Кримне налічувалося одинадцять дворищ, тобто невеликих хуторців, принаймні з трьох хат, господарі яких були об’єднані родинними зв’язками. У реєстрі згадуються імена власників дворищ, які сплачували данину до Ратенського замку, бо тоді село входило до однойменної волості. З давніх записів видно, що брати Секирчиці – Тимош, Стецько, Неліп і Яць сплачували податки грішми, а вже Харитон і Василь здавали, окрім грошей, ще 7 „липечни” меду. До речі, одна „липечна” містила близько трьох четвертих відра. Отож, тодішні господарі мали в лісах багато вуликів, або, як їх ще називали, „колід” (видовбані всередині стовбури дерев, закриті зверху і знизу дошками). Згадуються в реєстрі імена інших власників дворищ: Степана Литвиновича, Радича Тишка, Тинича, Микити, Гаврила, Хоцима, Гилька, Рожка [11, 4].

Грошима виплачували чинш – „побору”. Це податок з селян і міщан, який збирався з усього непривілейованого населення від володіння нерухомістю, заняття ремеслом чи промислами та за користування землею.

Всі ці податки були на загал посильними, як на тодішні умови життя селянина, однак, вони постійно зростали. Подекуди, вони були дріб’язковими й залежали від примх феодала – самодура. В.Т. і І.О. Денисюки наводять приклад, коли одного разу селяни і міщани Ратне подарували старості, за звичаєм, на Великдень крашанок, а він взяв і узаконив це як щорічний податок – оплату „за яйця великодні”. Подібна ситуація наводиться в „Люстрації” із подарованим для старости соколом.

„Люстрація” засвідчує: „Кремно” – село в якому є осілих різноробітних кметів двадцять і дев’ять, які дають в рік сторожного по гр. шість: Трохим, Мацько, Ярмол, Секирчицькі, Йосько, Іван Харитонович, Йосько Довбенчич, Яцько, Охрим, Мацько, Йовтух, Самось, Пашко, Тарас, Клим, Занько, Савка, Ходько Довбенчич, Мацько Сенчич, Яцько, Хаць, Назар, Савка, Василь, Йосько Залісець, Гринеч, Василь Козел, Савка, Яцько. Сума огорожного становить золотих п’ять і гр. двадцять і чотири” [11, 431].

„Там же з трьох дворищ приходить меду данного липечен двадцять і одна; дворище Секерчицьке – меду липечен піввосьма; Харитона Секерчича – липечен піввосьма; Лигвинчинське – липечен шість. Оцінюючи кожную липечну по гр. вісімнадцять, це становить золотих дванадцять і гр. вісімнадцять. „Поданного”, або „почти” після віддає названого меду, від тих же бортників в рік разом приходить гр. дванадцять. Там же, крім того, є чотири дворища, з котрих річний чинш дають, з двох дворищ платять по золотих два, з других двох по гр. тридцять; до того ж усі спасного дають по гр. одному, це становить золотих шість і гр. чотири. Громада вся складає почти, яку звуть

полюддям, золотий один гр. вісімнадцять. Та ж громада кожного року дає кабана вартістю золотий один і гр. вісімнадцять. Та ж громада на Великдень складає разом яець півкопи, вартістю гр. півтори. Гончар чиншу від ремесла в рік дає гр. дванадцять. Корчма, яку недавно збудовано, дає орендою річно золотих п'ять.

Сума всього пожитку з села Кримна становить золотих тридцять і три й гр. сімнадцять і д.девять" [11, 431]. Таким постає село Кримне у давні часи. Імена власників дворищ суто українські і серед них нинішні мешканці можуть віднайти своїх прапращурів, від яких пішло генеалогічне коріння давніх польських родів.

Ще одна цікава інформація про с. Кримне вміщена в Реєстрі Ратенського замку: „Кремно – село, в якому дворищні поселяни не дають ніякого чиншу, але поодинокі поселяни дають сторожевого, або сторожевщизни по 6 грошів, і з цієї сторожевщизни прибуває звичайно 5 1/2 гривні і 6 грошів; данини меду осіннього поселяни дають 21 липечну; поселяни там ж дають також річно до замку 1 добру свиню. Млин там же 1 кола" [11, 423].

В „Реєстрі прибутків данин..." наводиться цілий перелік і сума податків, які сплачували жителі с. Кримне у 1501 р.

Певні прибутки і податки надходили від корчмарства. Характерна деталь: с. Тур і с. Кримно спалили татари в 1499 р. а вже через три роки у цих селах є „таберна" – так по латині, а по нашому – корчма. І вже „Петро – табернатор", тобто „Петро – корчмар" в Турі від корчми 1/2 копи платить (30 грошів польських). За „Люстрацією" Дубеченська і Кримненська корчми дають доходу щорічно по 5 золотих, Турська – 4, а Замшанська – 2 золотих і 10 6 грошів. [11, 411].

Під роком 1593-м фігурують села, які платять певну кількість флоринів (золота монета Флоренції XIII-XVI ст.): Глухи, Дубечно, Кримно, Костяни, Зежицк (мабуть, Жиричі), Самаровиче, Видраниця, Поступля. За інформацією О.Цинкаловського, с. Кримне цього періоду відносилось до Ратенського староства і платило 89 флор. і 18 гривень податку [24, 67].

До обов'язкових оплат майже в усіх селах належав податок від боліт – так зване „бобровниче", яке частково оплачувалося грішми, частково – прядивом. У деяких селах кожне дворище давало кілька малих сільських візків сіна до Ратенського замку. Від одного великого села або від двох малих щорічно на замкову кухню доставляли одну яловицю і одного кабана. Однак, якщо цю данину розкласти на кількість господарств, з яких складалося село, то вона становитиме приблизно 1 гріш, тобто вартість однієї білки чи курки. Адже яловиця коштувала тоді 2 золотих (60 грошів) а веприк – 48 грошів [11, 43].

Селяни на невеличких, „надертих" в лісі нивках вирощували зерно. Для його перетворення в борошно, зазначено в документах, село Кремно мало свій млин. Либонь, це був водяний млин, що стояв на одній із приток річки Прип'ять.

Як бачимо, система феодалних повинностей і оподаткування жителів Ратенського староства була досить складною і різноманітною, а податковий тягар, що лягав на плечі селян, не був легким.

Тоді як в Ратенському старостві продовжувала зберігатися дворищна система, в інших господарствах Холмщини уже панувало більш економічно вигідне для держави фільварково-панщинне господарство.

Значно пізніше та менш успішно фільварково-панщинна система розвивалась на північному сході, в місцях, розташованих у верхів'ях Прип'яті (частково Любомльському та особливо у Ратенському староствах), де географічні умови для цього були значно гіршими.

Зрозуміло, що причиною тому була віддаленість Ратна і сусідніх сіл від фінансово-економічних центрів, від великих торгівельних шляхів, від малої кількості придатних ґрунтів та низької їх родючості, загалом, не зовсім вигідних природних умов.

Як свідчить Люстрація, в 1528 р. недалеко від Ратенського замку у фільварку було засіяно зерновими кілька волок землі, врожаю з яких ледве вистачало, щоб прогодувати підстаросту, писаря, кухаря, садовника, пекаря, воротаря і двох сторожів.

Староста Ян Секлюцький у 50-х рр. XVI ст. розширив замковий фільварок і заклав ще один – в селі Дубечне. На тому розвиток фільваркового господарства в регіоні і призупинився аж до 70-х рр. XVIII ст., коли за старости Юзефа Сосновського тут розвинулась нова велика фільваркова управа [22, 79].

В результаті захоплення селянських земель під фільварки, площа селянських земель швидко зменшувалась. Відбувався процес дроблення селянських наділів: волюки чи лани ділились на половини, чверті тощо, зростало число малоземельного і безземельного селянства — загородників, підсусідків, халупників, коморників.

Очевидно, одночасно з впровадженням фільварково-панщинного господарства у старостві, в селах впроваджувалися елементи „волоського" права. Завдяки „волоському праву" селянська земля вважалася „закупною" і селяни могли проводити з нею окремі операції, наприклад, здавати в оренду, а повинності з них відбувалися „згідно з давнім звичаєм" [1, 78].

Про це може свідчити наявність серед селянських повинностей двадцятини з овець у селах Кремно, Нудиже, Запілля, Головне, Полапи, Вишнів та Бережці Любомльського староства. На думку Т. Любомирського, це право було надане селянам як пільга-мотивація, яка забезпечувала збільшення населення та збереження давніх порядків.

Як свідчать матеріали люстрацій 1564 - 1565рр., у Дубеченському фільварку сіяли озиме та яре жито, ячмінь, овес, горох, татарку (гречку) і просо. Селяни займалися вирубуванням лісу, виготовленням попелу, смоли, клепок,

інших лісових товарів, а, також, сплавом лісу, здебільшого, за допомогою ріки Буг до Гданська.

Хоча Люстрації засвідчують, що селяни мали багато землі, це зовсім ще не свідчить, що вони були заможними. Слід пам'ятати про якість землі, а отже і про врожайність. Ось чому феодал давав селянинові на Волині і особливо на Поліссі більше норми надільної землі.

При дослідженні даного питання ми зіткнулися з труднощами. Вони полягають в тому, що єдиної земельної одиниці не було. Існували такі земельні надільні одиниці: дворище, лани, волоки, служби, плуги.

На думку Бойка І.Д., дворище Волині і Полісся в II пол. XVI - I пол. XVII ст. переживало глибокий процес розпаду. Він стверджує, що від дворищ залишилася тільки назва, а як господарські одиниці вони мало чим відрізнялися від ланового господарства [5, 285].

Дворища були „великі”, „малі”, „старожитні”, „добрі”. У дворищі було чотири волоки або лани. Один лан дорівнював одній волоці. Волока дорівнювала 30-м моргам або 21,36 га. Водночас існували волоки і по 33 морги (23,6 га) [5, 260].

Д.Дорошенко подає інформацію, що „волока” дорівнювала 19 S десятин і що кожне селянське господарство діставало 1 волоку, а боярське – 2 [12, 124].

К.Гуслистый стверджує, що розміри дворища становили від 1-2 до 9 волок орної землі, в залежності від якості ґрунту, розвитку промислів, від працездатних членів [8, 63].

Як бачимо, наведена інформація досить суперечлива і потребує окремого дослідження.

Документи свідчать, що з кінця XVI ст. селян, в основному, забезпечували лановим або півлановим наділом, волокою, півволокою.

На середину XVI ст. в більшості сіл Любомльського староства дворищна система селянського землекористування була ліквідована і замінена уніфікованими за розмірами ланами. Збереглася вона, практично, тільки в північній частині регіону: Полапи, Нудиче, Любохине, Кримне, Світязь та Шацьк.

Волочна (ланова) міра запроваджувала трипілля, зменшувала посмужність селянських земель, сприяла розвитку великого землеробського господарства і зв'язків маєтку з ринком. Тобто, вона була кроком вперед у розвитку сільського господарства, порівнюючи з общинною формою землеволодіння й землекористування.

Волочна поміра збільшувала число тяглових селян. Ними ставали селяни-данники і навіть слуги. Челядь невільну садили на тяглові ділянки і перетворювали в городників. Волочна устава знищила в господарських маєтках челядь як економічну категорію.

Разом з тим волочна система посилила закріпачення селян. Влада суворо забороняла селянам переходити з місця на місце. Селянин тепер, навіть давши відкуп, не міг уже піти куди хоче, а мусив оселитись в іншому місці на господарській землі, залишивши у повній справності свою хату і все господарство [5, 10-11].

Ось чому селянство виступало проти переводу на волоки. Тому часто в маєтках того самого поміщика, були села, переведені на волочний спосіб господарства, а також такі, що зберігали общинний лад.

Після Люблінської унії 1569 року Полісся потрапило під контроль шляхетської Польщі. І хоча селяни залишалися королівськими людьми, але вони, відтепер, повинні були сплачувати подимний і лановий податки, десятину на користь греко-католицької (уніатської) і православної церков, спеціальний податок на утримання королівського війська під час перебування його в селі і відробляти панщину, що в XVI ст. досягла на Волині чотирьох-шести днів на тиждень з волоки. Процес закріпачення селян дедалі посилювався і одночасно вони втрачали свої права.

Юридичне оформлення процесу закріпачення селянства завершив третій Литовський статут (1588 р.). У ньому вихід селян від пана був обумовлений такими обмеженнями, що фактично селянин не міг переїхати своє місце проживання, перетворюючись на кріпака: „Кметь і все його майно є наше” (тобто, короля) [5, 10].

Середня норма панщини на середину XVI століття для волочних господарств була 2-3 дні на тиждень. На кінець XVI ст. вона сягала на Волині 5-6 днів на тиждень, а в середині XVII ст. стала постійно шестиденною.

На підставі ревізій можна зробити висновок, що робота в панських маєтках Полісся становила 2-3 дні на тиждень „від диму”. Однак важко визначити, чи ця норма була визначена феодалом від дворища або лана, чи від півдворища або півлана. В багатьох документах зазначається, що селяни „чиншу не дають, тільки роблять”, але норма панщини не вказується” [5, 148].

Поліські селяни, крім панщини, відбували багато інших повинностей, які сплачувались грошми і натурою. Вони мусили давати панові курей, яйця та інші продукти, платити грошову данину, а також додаткові грошові побори – „горіхове” замість горіхів, „сторожеве” замість сторожі натурою і т. д. [5, 23].

Три рази на рік перед релігійними святами селянин давав „осип” – декілька четвертей хліба, птахів та інше. З худоби сплачував „десятину”, за право ловлі риби платив „ставщину”, за право пасти худобу – „спасне”, за помол зерна – „сухомельщину”. На користь пана йшла „відумерщина”, тобто майно померлих підданих, що не мали спадкоємців, „одбіжчина” – майно втікачів [4].

На поч. XVII ст., за свідченнями Бойка І.Д., більшість селян Ковельського староства перебували вже у становищі орендарів державної землі. Це було можливим лише тоді, коли у селянина були гроші, щоб заплатити за оренду. А здобути такі гроші селянин міг або збуваючи свою продукцію на ринку, або наймаючись на якусь підприємство. Можна припустити, що селянин міг заробити хороші гроші з продажу меду, бо він був дорогим і, як свідчить Люстрація, ним дуже багато селян платили податки [5, 160-161].

Як бачимо, система оподаткування кримненчан і інших жителів Ратенського староства у XVI–XVII ст. була досить складною і різноманітною, а податковий тягар, що лягав на плечі селян, не був легким. Таким чином, завдяки зібраному, дослідженому і систематизованому красназвачому матеріалу, ми зробили цілий ряд цікавих відкриттів в галузі соціально-економічного становища жителів с. Кримне, а на їх прикладі і всього селянства Волинського Полісся в державно-правовій системі Ратенського староства XVI–XVII ст.

Ми точно встановили місцезнаходження кримненчан у складі Ратенського староства: село Кремно входило до складу Холмської землі Руського воеводства Холмського повіту Речі Посполитої. Це район Західного Полісся врізались у землі Великого князівства Литовського і межували з Любомльським та Холмським староствами Холмської землі Руського воеводства та Ковельським староством сусіднього Володимирського повіту Волинського воеводства.

Ми виявили, що цікавою особливістю в історії Ратенського староства було те, що до складу його території входили як польські міста (Ратен і інші) так і литовські (Кобрин, Ветли).

Крім цього, ми дослідили і уточнили цікавий і рідкісний факт, що наше село Кримне („Кремно”) в ті історичні часи було розділено границею і належало до двох староств – одна половина відносилася до Ратенського староства, а друга – до староства Любомльського.

На даний час джерел, які б допомогли уточнити цю лінію розмежування, на жаль, ми не виявили і тому зараз фактично неможливо визначити, яка частина с. Кримне належала до Ратенського, а яка до Любомльського староств.

За різними джерелами, і жителі теперішнього с. Яревище Кримненської сільської ради також перебували то в складі Ратенського, то в складі Любомльського староств. Найімовірніше, поділ цього села здійснювався по річці Прип'ять, тому що навіть сьогодні с. Яревище розташоване по обидва боки цієї річки.

Крім цього, ми точно встановили, що у с. Яревище у 1500 р. вже функціонував ярмарок, про який раніше ніхто не згадував.

Проводячи своє дослідження, ми виявили, що єдиної земельної одиниці в умовах Ратенського староства не було. Існували такі земельні надільні одиниці: дворище, лани, волоки, служби, плуги. Не було і єдиних норм повинностей. Повинності для різних категорій залежних селян були не однакою не тільки в сусідніх один біля одного селах, а й були різними навіть між дворищами в межах одного населеного пункту.

Аналізуючи соціально-економічні зміни у Ратенському старостві, що розпочалися з II половини XVI ст. (запровадження відробіткової і грошової ренти, волочної поміри, ланового господарства і фільварків з одночасним існуванням пережитків старих феодальних відносин у вигляді панщини), ми робимо висновок, що Волинське Полісся в XVI – XVII ст. перебувало на етапі занепаду старих феодальних відносин і зародження нових, товарно-грошових відносин, які сприяли первісному нагромадженню капіталу, а, отже, хоча і повільно, але формували майбутні ринкові відносини в нашому краї.

Проаналізувавши на прикладі жителів с. Кримне їх соціально-економічне становище в XVI – XVII ст., ми прийшли до висновку, що в такому становищі перебували всі селяни Волинського Полісся, адже це край однакових природних умов, який на той час був об'єднаний рамками однієї державності.

1. Атаманенко В. Описово-статистичні джерела з історії Любомля / В. Атаманенко // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 25.* – Луцьк: 2007. – 358с.
2. Атаманенко В. Описово-статистичні матеріали XVI – I пол. XVII ст. як джерело з історії населених пунктів Волинського Полісся / В. Атаманенко // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Історія міст і сіл Західного Полісся. Маневиччина. Матеріали XIII Волинської наукової історико-красназвачої конференції. смт. Маневичі – с. Кукли.* – Луцьк: 2004.
3. Атаманенко В. Ратенське староство XVI–XVII як історичне джерело / В. Атаманенко // *Науковий збірник.* – Луцьк: 2003.
4. Бачинський В.М. Волинь в XVI – XVIII ст. / В.М. Бачинський, В.М. Гром, В.І. Цибульський // – Київ: 1997.
5. Бойко І.Д. Селянство України в II пол. XIV – I пол. XVII ст. / І.Д. Бойко // – Київ: Видавництво АН УРСР, 1963. – 332с.
6. Грушевський М.С. Описи Ратенського староства з 1500-1512 рр. / М.С. Грушевський // – *Записки НТШ, 1898.* – кн. VI т. XXIV.
7. Грушевський М.С. Історія України-Руси, т. 5, Суспільно – політичний і церковний устрій і відносини в українсько – руських землях XIV–XVII віків. / М.С. Грушевський // – Київ: Наукова думка, 1994. – 687с.
8. Гуслистий К. Нариси з історії України. Випуск II. Україна під литовським пануванням і захопленням її поляками (з XIV ст. по 1569 р.). / К. Гуслистий // – Київ: Видавництво АН УРСР, 1939. – 196с.
9. Денисюк В. Півтисячоліття села Кримне // *Сільські новини* // 1999. 21 грудня. – С. 3.
10. Денисюк В. Прошуміли століття над Кримним // *Волинь* // 1999. 28 грудня. – С. 4.
11. Денисюк В.Т. Ратнівська земля: історико-красназвачий нарис / В.Т. Денисюк, І.О. Денисюк // – Луцьк: Надстир'я, 2003. – 452с.
12. Дорошенко Д.І. Нарис історії України в 2-х томах. Т.1. (до половини XVII ст.). / Д.І. Дорошенко // – Київ: Глобус, 1991. – 232с.
13. Сфименко О.Я. Історія українського народу. / О.Я. Сфименко // – Київ: Либідь, 1990. – 512с.
14. Історія міст і сіл УРСР. Волинська область. – Київ: Головна редакція української радянської енциклопедії АН УРСР, 1970. – 746с.
15. Карліна О. Любомльське староство XVI–XVIII ст. / О. Карліна // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в*

- історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 25. – Луцьк: 2007. – 358с.
16. Крип'якевич І. Історія України / І.П.Крип'якевич // – Львів: Світ, 1992. – 558с.
17. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина з глибини століть. Науковий збірник. Випуск 28. – Луцьк: 2008.
18. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина в історії України, Волині та Полісся. Науковий збірник. Випуск 21 – Луцьк: 2006. – 270с.
19. Панишко С. Ратенське князівство / С.Панишко // Київська старовина. Науковий історико-філологічний журнал. № 5 (341) – 2001.
20. Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2 т. / Н.Полонська-Василенко // – Київ: Либідь, 1992. – 608 с.
21. Пришляк В. Любомльське староство XVI-XVIIIст. / В.Пришляк // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 25. – Луцьк: 2007. – 358 с.
22. Сидорук Т. Ратенський замок XVI-XVII ст. / Т.Сидорук // Замосьцько-Волинські музейні зошити. т. 2. – 2004. – 313 с.
23. Сидорук Т. Селянське господарство на Ратениці в XVI-XVII ст. / Т.Сидорук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина в історії України, Волині та Полісся. Науковий збірник. Випуск 21. – Луцьк: 2006. – 270 с.
24. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. т.1. / О.Цинкаловський // – Вінніпег, Канада: 1984. – 575 с.
25. Чубатий М. Державно – правове становище українських земель Литовської держави під кін. XIVст. / М.Чубатий / Записки НТШ. т. СXXXIV-СXXXV. Праці історико-філософської секції під редакцією І.Крип'якевича. – Львів: 1924. ; т. СXLIV-СXLV. – Львів: 1926.
26. Бірюліна О. 600 років від часу першої писемної згадки про с. Любохину (1410). // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині // – Луцьк. – 2010.

Степан СТРІЛЬЧУК (с.Любохини)

СЕЛО ЛЮБОХИНИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Історична довідка про село Любохини

Від часу першої писемної згадки про село Любохини минуло 600 років - такий висновок можна зробити на основі даних невідомих раніше документів та матеріалів. Про населений пункт вперше занотував Ян Длугош, польський історик, особистий хроніст польського короля Владислава Ягайла. В одному зі своїх творів він писав, що на початку 1410 р. король Ягайло виїхав на полювання: «Справив праздник рожества Христова в Любомле, що на початку 1410 р. король Ягайло виїхав на полювання: «Справив праздник рожества Христова в Любомле, Владислав, король польський, отъезжаєт в Любохню, Тур, Шацко и Ратно и возобновляет занятия охотой, запасая мяско настигнутых зверей для прусской войны. Из Холмской земли король проследовал в Парчов, затем в Люблин...» (Цит. за кн: Ян Длугош. Грюнвальдская битва. М., 1962. - С. 58). Пруська війна – війна з Тевтонським орденом - закінчилась влітку 1410 року блискучою перемогою під Грюнвальдом польсько-литовсько-руських військ під командуванням польського короля Ягайла і великого князя литовського Вітовта.

За люстрацією (ревізією) 1564 р. в Любохинах на 10 дворищах господарювало 24 кметі, кожен з яких платив щорічно по 8 злотих і 12 грошей чиншу і натуральний податок. Ще два кметі сиділи на пустих дворищах, тому сплачували лише по 2 злотих. Окрім кметів - тяглих селян, що володіли і землею і реманентом, в селі ще про-живали 8 малоземельних загородників і 3 гончарі. Кметі несли до-даткову повинність орати на любомльському фільварку.

Любохинських рибалок, які мали право виловлювати рибу і сплачували за це від 3 до 6 грошей на рік кожний, було 26. Підпорядкованих Любохинам озер було чотири: на трьох із них - Пісочному, Острів'ї і Домашньому ловили великим неводом, на четвертому-Бі-лому - малим неводом. Був ще в Любохинах став «на потічку, між лісом», котрий винаймали любохинські селяни і за це сплачували по 9 зл. і 18 гр. Неподалік Любохин, біля с. Бутмер (тепер с. Прип'ять), при потоці функціонував млин. На час люстрації в Любохинах фіксу-валась новозбудована корчма, яка приносила дохід у 20 злотих[5,327].

Становлення початкової освіти в Любохинах

В культурному відношенні Волинь була однією з найвідсталіших губерній в Україні. В 1900 році у краї нараховувалось 2343 початкові школи (більшість парафіяльні), в них навчалось більше як 127 тис. чол. або 4% населення. Із середніх навчальних закладів було 10 гімназій, а вищі навчальні заклади відсутні. Викладання в школах згідно Емського указу (1876) велось російською мовою, а українська заборонялась.

Приписними селянами Свято – Семенівської церкви Володимирського повіту Волинської єпархії в Любохинах були на початку ХХ ст. жителі сусідніх сіл – Смолярів і Бутмера. В Любохинах діяла церковно – приходська школа (заснована 1864 року), а домашні школи були в Бутмері (1882 р.), Смолярах (1893 р.). Любохинська і Смолярська школи розташовані у власному приміщенні, а Бутмерська – в найманому, хоча в Любохинах приміщення в аварійному стані і потребує нової будівлі [4]. Навчання в однокласному церковно – парафіяльному училищі проходило сезонно, з початку грудня по березень, оскільки інший час діти були зайняті роботою – пасли худобу, доглядали за птицею, допомагали батькам у виконанні сільськогосподарських робіт. Як правило, навчання тоді велось російською або слов'янською мовами, а предметами викладання були математика, письмо, історія, географія, закон Божий. Школярі одягались в саморобний домотканий одяг, взувалися в постолі, носили шкільне приладдя в лляних торбинах.

Віднайдені три шкільні посібники, які мають відношення до навчання любохинських дітей на початку ХХ століття – «Навчальні рекомендації по Закону Божому», «Часослов навчальний для початкових сільських училищ»,